

University of Groningen

Lezen in de gevangenis

Doorn, Wiebe

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2015

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Doorn, W. (2015). *Lezen in de gevangenis: een inventariserend onderzoek*. Science Shop, University of Groningen.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

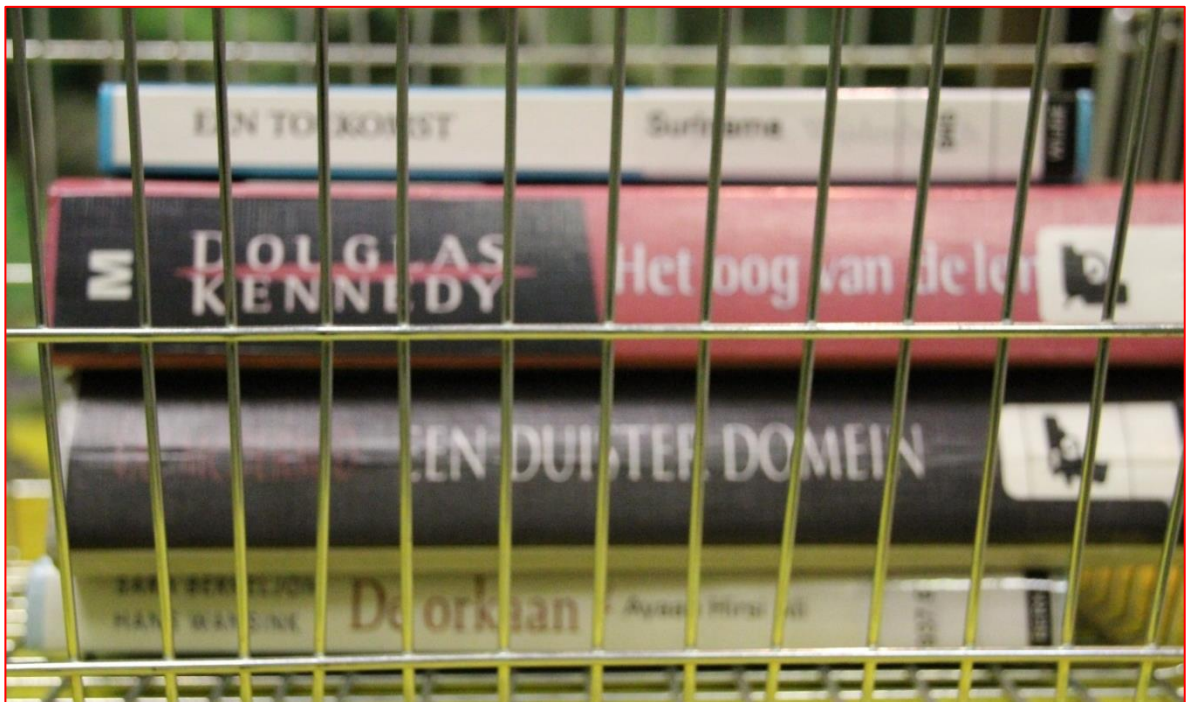
Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

rijksuniversiteit
groningen

Lezen in de gevangenis

Een inventariserend onderzoek

Wiebe Doorn

Project Gedeelde literatuur

**Wetenschapswinkel Taal, Cultuur en
Communicatie**

april 2015

Inhoudsopgave

1. Inleiding	2
2. Onderzoeksopzet	4
3. Initiatieven in Nederland	
3.1 One-shot-activiteiten	5
3.2 Penitentiare Inrichting Zwaag	5
4. Initiatieven in het buitenland	
4.1 'The Reader Organisation'	6
4.2 Het 'Lezerscollectief'	7
4.3 'De Rode Antraciet'	8
4.4 Leuven Centraal	9
4.5 'Leesclub doorbreekt gevangenistralies'	9
5. Vormgeving en functioneren van leesgroepen in Vlaanderen	
5.1 Vormgeving van de leesgroepen van 'De Rode Antraciet'	11
5.2 Functioneren van de leesgroepen van 'De Rode Antraciet'	11
5.3 Vormgeving van de leesgroep in Leuven Centraal	11
5.4 Functioneren van de leesgroep in Leuven Centraal	12
6. Vormgeving en functioneren van leesgroepen in Nederland	
6.1 Vormgeving van de leesgroep in de PI Zwaag	14
6.2 Functioneren van de leesgroep in de PI Zwaag	14
7. Conclusies en aanbevelingen	
7.1 Algemene conclusies	17
7.2 Algemene aanbevelingen	17
7.3 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek	18
8. Literatuur	19

1. Inleiding

Er zijn in Nederland tal van leesgroep-constructies te vinden. In principe hebben al deze leesgroepen op hun eigen manier een invloed op de cultuuroverdracht die plaatsvindt door het lezen van literatuur. Om meer inzicht te krijgen in het functioneren van leesgroepen en de behoeftes van lezers is er een samenwerkingsverband opgezet door de Rijksuniversiteit Groningen, Bibliotheek Eemland en Stichting Senia. Vanuit de bibliotheek Eemland kwam de vraag of er onderzoek gedaan zou kunnen worden naar leesgroepen binnen instellingen als penitentiare inrichtingen (PI's), en de geestelijke gezondheidszorg, omdat hier weinig over bekend is. Na een kort doch grondig inventariserend onderzoek is gebleken dat er in Nederland weinig animo is voor dergelijke leesgroepen, met uitzondering van de PI Zwaag, waar een leesgroep actief is. Nu is het uitvoeren van een inventariserend onderzoek onder één leesgroep te summier. Om die reden is het zoekveld uitgebreid en ben ik gestuit op het initiatief 'Het 'Lezerscollectief' in Vlaanderen. Dit initiatief faciliteert in samenwerking met "De Rode Antraciet" onder andere leesgroepen binnen gevangenissen. Daarnaast is, ter vergelijking, een tweetal niet geïnstitutionaliseerde initiatieven in dit onderzoek opgenomen, namelijk een initiatief vanuit boekhandel Boekarest in Leuven waarin samengewerkt wordt met de gevangenis Leuven Centraal en een initiatief vanuit de Leuvense bibliotheek Tweebronnen, dat eveneens een samenwerkingsverband met de gevangenis Leuven Centraal heeft gestart. Aan deze initiatieven wordt later in dit onderzoek uitvoeriger gerefereerd.

Om inzicht te kunnen geven in de leescultuur en de cultuuroverdracht binnen gevangenissen ligt de focus op de initiatieven die zich aangeboden hebben en te kijken waarin deze initiatieven van elkaar verschillen of waar overeenkomsten zijn. Dit in de verwachting dat als gevolg van de analyse constructieve aanbevelingen gedaan kunnen worden voor het opzetten van leesgroepconstructies binnen Nederlandse gevangenissen. Het Vlaamse initiatief 'De Rode Antraciet' bouwt voort op het gedachtegoed van 'The Reader Organisation'¹(TRO). Het initiatief in Zwaag is niet aangesloten bij een organisatie, maar wordt gefaciliteerd vanuit de gevangenisbibliotheek aldaar.

Dit onderzoek inventariseert hoe de verschillende leesgroep-varianten functioneren en of het functioneren van deze groepen exemplarisch kan zijn voor andere Nederlandse gevangenissen en samenwerkingen tussen gevangenis- en openbare bibliotheken. De concrete onderzoeksvraag luidt diensgevolge: *Hoe functioneren leesgroepen binnen*

¹ 'The Reader Organisation' is een relatief jonge organisatie die zich tot doel heeft gesteld, lezers uit verschillende maatschappelijke groepen samen te brengen rondom literatuur.

Nederlandse en Vlaamse gevangenissen en zijn de in Vlaanderen reeds succesvolle concepten ook in Nederland te implementeren?

Hoewel de kwaliteit en kwantiteit van de verkregen informatie met betrekking tot de verschillende initiatieven tamelijk verscheiden is, is dit onderzoek desalniettemin in staat een representatief beeld van het reilen en zeilen van de 'gevangenisleesgroepen' in Nederland en België te geven. In de inhoudsopgave is hoofdstuk vier 'Initiatieven in het buitenland' genoemd. Dit impliceert dat ik ook leesgroepen uit landen anders dan België in dit onderzoek opneem. Dit is echter niet het geval. Het hoofdstuk heeft deze naam gekregen, zodat hij ook dekkend is voor het subhoofdstuk over TRO, een van oorsprong Engelse organisatie.

2. Onderzoeksopzet

Dit onderzoek heeft een inventariserend en comparatief karakter. De basis voor de inventarisering ligt in de beschrijving van het functioneren van de verschillende leesgroep-initiatieven. Er wordt beschreven hoe deze initiatieven tot stand gekomen zijn, hoe ze worden vormgegeven en waar eventuele problemen liggen. Thema's die behandeld zullen worden zijn onder andere: De selectie van boeken, het functioneren van de samenkomsten en de rol van de deelnemers.

Niet bij alle initiatieven kon alle informatie achterhaald worden die voor een uitvoerige inventarisering van de gevangenisleesgroep-cultuur van nut geweest zou zijn. Zo blijft de beschrijving van de verschillende leesgroepen van 'De Rode Antraciet' zeer theoretisch en algemeen. Dit is het geval vanwege het feit deze instantie niet meer informatie ter beschikking heeft gesteld. Het was praktisch gezien alleen haalbaar om in de PI Zwaag daadwerkelijk een samenkomst te observeren. De samenkomsten van de leesgroep van de gevangenis in Leuven Centraal² zijn uitvoerig beschreven door de oprichtster van deze groep. De informatie is in alle gevallen verkregen door een vooraf vastgelegde vragenlijst te hanteren.³ Het onderzoek zelf is opgedeeld in een aantal thematisch samenhangende onderdelen. Om de informatiestroom te kunnen reguleren heb ik vooraf bepaald wat ik wilde weten/onderzoeken en heb op basis van deze 'vragen' de vragenlijst samengesteld. Bijkomend voordeel van deze vragenlijst is, dat ze ertoe zal leiden dat uit alle vraaggesprekken gelijksoortige informatie verkregen wordt, enkele inhoudelijke verschillen daargelaten.

Dit paper is in drie onderdelen opgedeeld. Het eerste onderdeel beslaat de hoofdstukken 1 tot en met 4 en zal voornamelijk achtergrondinformatie met betrekking tot de verschillende leesgroep-initiatieven bevatten. Hierbij heb ik, waar mogelijk, de driedeling concept-doelstellingen-functie aangehouden, die het mogelijk maakt om de initiatieven bondig en duidelijk te introduceren. Het tweede deel van dit paper, de hoofdstukken 5 en 6, gaat inhoudelijk in op de leesgroepen, waarbij ik onder andere vragen over de samenkomsten en het behandelen van de boeken zal beantwoorden. Het derde en laatste deel van het paper, hoofdstuk 7, bevat concluderende opmerkingen en zowel aanbevelingen met betrekking tot het functioneren van de leesgroepen als aanbevelingen voor mogelijk vervolgonderzoek.

² Hierbij gaat het om de leesgroep die opgestart is vanuit boekhandel 'Boekarest' te Leuven

³ Zie bijlage 1

3. Initiatieven in Nederland

3.1 One-shot-activiteiten

In 2011 heeft romanschrijfster Hester Carvalho een ‘tour’ gemaakt langs een aantal gevangenissen naar aanleiding van haar toen recent verschenen boek *De Liefhebber*⁴. In haar boek beschrijft Carvalho het leven van een man die door een verkeerde keuze in een neerwaarts circuit komt waardoor hij uiteindelijk in de gevangenis van Guadeloupe belandt. Deze thematiek was voor Carvalho de aanleiding om bij gevangenissen langs te gaan en haar boek te bespreken met gedetineerden⁵. Hoewel de ervaringen positief waren en er actief door deelnemers werd geparticipeerd in de discussie, is deze uitvoering van ‘samenkomen rond een boek’ na nog een paar keer herhaald te zijn gestopt. De reden hiervoor is dat het lastig is om gevangenissen binnen te komen en de betrokken medewerkers aan hun vaste taken vaak hun handen al vol hebben. Het uitnodigen van schrijvers in gevangenissen om over hun werk te vertellen wordt zelden herhaald, vandaar de term ‘one-shot-activiteit’.

3.2 Penitentiaire Inrichting Zwaag

De leesgroep die gefaciliteerd wordt door de PI Zwaag is een leesgroep voor laaggeletterden. In principe is het opzetten van een leesgroep binnen de gevangenis – of in dit geval een huis van bewaring – niet toegestaan, omdat dit als een ‘leuke’ activiteit getypeerd wordt, wat niet binnen het karakter van een gevangenis hoort. Het opzetten van een leesgroep voor laaggeletterden ter bevordering van de geletterdheid en algehele educatie van de gevangenen behoort wel tot de mogelijkheden. Het ontstond nadat de betreffende bibliothecaresse in Frankrijk leesclubs binnen gevangenissen aan het werk heeft gezien. Kort daarop had er een congres plaats over het opzetten van leesclubs voor laaggeletterden dat de uiteindelijke kick-start was voor het concept in de PI Zwaag. Dit concept wordt in hoofdstuk zes uitvoerig besproken.

⁴ Carvalho, H.(2010). *De Liefhebber*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam

⁵ ‘Leuk boek hoor. Met veel tips!; Gedetineerd in Nederland: hoe lees je dan een boek over een andere gevangene?’ In: *NRC Next* 15 maart 2011.

4. Initiatieven in het buitenland

4.1 'The Reader Organisation'

'The Reader Organisation' (TRO) is een Engelse organisatie met als doel het samenbrengen van mensen rond een boek. Het initiatief is gestart in 1997 als *The Reader Magazine*, een tijdschrift dat boeken, gedichten en schrijvers besprak. Pas in 2008 is de uiteindelijke TRO opgericht. Het parapedaardje van de TRO is het GIR-programma (Get Into Reading). Dit programma houdt in dat er groepen samengesteld worden naargelang behoefte en beschikbaarheid, die wekelijks samenkomen rondom een boek. Aan de selectie van deze boeken ligt de gedachte ten grondslag dat literatuur veel gedachten, verlangens en gevoelens bevat, die lezers herkennen in hun eigen leven⁶. Dit wordt onder andere zichtbaar in een rapport over een leesgroep-pilot binnen een vrouwengevangenis, waarin wordt beschreven dat er gedichten van Shakespeare, Davies en Henley en Charles Dickens' *Great Expectations* gelezen worden.⁷ In alle gevallen wordt er uit de boeken voorgelezen en zijn de besprekingen zeer laagdrempelig. De gedachte hierachter is dat de deelnemers veelal een lage sociale status hebben en daardoor vaak laaggeletterd zijn. Door deze laagdrempelige sfeer te creëren wordt de stap om deel te nemen verkleind.

Op de website van TRO⁸ worden de doelstellingen van deze organisatie als volgt geformuleerd:

- Het uitbreiden van het 'shared reading' binnen het Verenigd Koninkrijk en daarbuiten;
- Het creëren van een nationale cultuur met betrekking tot het 'shared reading';
- Het opzetten van een samenwerkingsverband om de traditionele dienstverlening van bibliotheken om te vormen naar de bibliotheek als vindbaar centrum binnen een gemeenschap waar persoonlijke ontwikkeling hoog in het vaandel staat;
- Het opzetten van een sterke en flexibele organisatie, gebaseerd op de bij onze organisatie passende waarden.

TRO bereikt wekelijks honderden mensen door middel van leesgroepen. De deelnemers aan deze leesgroepen hebben veelal zeer uiteenlopende achtergronden, leeftijden en 'walks of life'. De deelnemers komen met elkaar in contact door het samen lezen en het delen van ervaringen omtrent 'grote werken'. Voor veel van hen ontwikkelt dit contact zich tot een

⁶ 'Dostojevski voor dummies. Leesgoeroe Jane Davis krijgt iedereen aan het lezen.' Op: <http://www.klasse.be/leraren/32281/dostojevski-voor-dummies/#>, 25 februari 2013

⁷ Robinson en Billington 2013

⁸ <http://www.thereader.org.uk/>

situatie waarin er (vaak onbewust) wordt gewerkt aan zelfvertrouwen, het versterken van sociale contacten, en kansen om ‘opnieuw te beginnen’. Om deze functie te onderstrepen staan op hun website tal van verhalen van deelnemers die hun ervaringen willen delen met de rest van de wereld.

4.2 Het ‘Lezerscollectief’

Het concept van het ‘Lezerscollectief’ is uit het Verenigd Koninkrijk komen overwaaien. Het komt qua opbouw en structuur dus voor een groot deel overeen met TRO. Een groot verschil met TRO is dat het ‘Lezerscollectief’ een coöperatieve vennootschap is. Dit is in tegenstelling met TRO, die zichzelf financiert door middel van fondsenwerving en donaties. Het ‘Lezerscollectief’ is een jonge organisatie – ze is officieel pas in mei 2014 opgericht – die sterk de nadruk legt op sociale bemiddeling. Ze faciliteren in totaal 38 leesgroepen op verschillende plekken in Vlaanderen. Net als bij de ‘moederinstelling’ in het Verenigd Koninkrijk worden de te bespreken boeken voorgelezen en vinden de besprekingen plaats op een laagdrempelig niveau. Mochten deelnemers willen voorlezen dan is hier de ruimte voor, maar er wordt getracht om zo weinig mogelijk druk te leggen op de deelnemers, zodat zij zich kunnen focussen op de inhoud.

De oprichters van het ‘Lezerscollectief’ hebben een missie opgesteld die bestaat uit twee kernpunten:

- Het ontketen van een leesrevolutie die van buiten uit zo veel mogelijk deelnemers samenbrengt rond grote literatuur;
- Het door deze revolutie doen ontstaan van een van binnen uit ontstaan samen genieten dat ons meer mens maakt.

Om deze missie praktisch te realiseren heeft het ‘Lezerscollectief’ een vijftal doelstellingen geformuleerd:

- Implementeren van een methode voor leesgroepen over heel Vlaanderen en in de tweede fase Nederland;
- Afstemmen met TRO om van hun ervaring te leren en ervaringen rond methode en onderzoek uit te wisselen;
- Borg staan voor een degelijke en voortdurende opleiding van leesbegeleiders en een netwerk van leesgroepen;
- Inzetten op groepen waarvoor de toegang tot literatuur minder vanzelfsprekend is;
- Aansluiten bij de dynamiek van het geïntegreerd letterenbeleid in Vlaanderen.

Waar het concept en de doelstellingen van TRO en het ‘Lezerscollectief’ hier en daar nog een weinig uiteenlopen is de functie van beide instellingen hetzelfde. In een interview met het

‘Lezerscollectief’ vertelt de oprichtster van TRO het volgende: “Ik besepte dat de kracht van literatuur zoals ik die zelf ervaren had, ook betekenisvol kon zijn voor anderen. Dat goede boeken mensen konden helpen om het leven te begrijpen en beslissingen te nemen. Dat literatuur mensen enthousiast maakt om na te denken, om zich te verbinden met anderen en hun omgeving”.⁹ Deze houding van de oprichtster komt ook duidelijk tot uiting in de doelstellingen van de organisatie.

4.3 ‘De Rode Antraciet’

‘De Rode Antraciet’ omschrijft zichzelf op haar site als een organisatie voor sociaal-culturele en sportieve participatie in de penitentiaire sector.¹⁰ Zij is opgericht in 2004 en haar werkveld beslaat heel Vlaanderen, hoewel er plannen zijn voor grensoverschrijdende samenwerkingen. Het project dat voor dit onderzoek in het bijzonder belangrijk is draagt de naam ‘Lekker lezen’ en is een initiatief van ‘De Rode Antraciet’, gebaseerd op de ideeën van TRO en het ‘Lezerscollectief’ in samenwerking met de openbare bibliotheek en gevangenisbibliotheek ter plaatse.¹¹ ‘De Rode Antraciet’ biedt geen doorlopende leesgroepen zoals bij TRO en het ‘Lezerscollectief’, maar een beperkt aantal bijeenkomsten (5, 7 of 10). Anders dan bij het ‘Lezerscollectief’ vraagt ‘De Rode Antraciet’ een bijdrage voor deelname aan culturele activiteiten. Daarnaast ontvangt zij subsidie van de Vlaamse Gemeenschap.

‘De Rode Antraciet’ heeft zichzelf een missie opgesteld die vertaald is naar de volgende vier speerpunten:

- Vergroten van mogelijkheden tot sociaal-culturele en sportieve participatie binnen penitentiaire inrichtingen;
- Het ontplooiën van culturele, educatieve, gemeenschapsvormende en sportieve initiatieven voor en met gedetineerden, met aandacht voor hun sociale omgeving;
- Het stimuleren van persoonlijke groei, verbindend werken, maatschappelijke (her-) activering en sociale integratie;
- Het stimuleren van het maatschappelijk debat over samenleving en detentie en het werken aan een verdere humanisering van de penitentiaire context.

4.4 Leuven Centraal

Binnen de gevangenis van Leuven Centraal wordt een leesgroep georganiseerd door Maartje Swillen. Zij is eigenaresse van een boekwinkel in Leuven en uit die context komt ook de achterban van deze leesgroep. De groep komt tweemaandelijks samen. Dit inmiddels sinds

⁹ Uit de brochure van het ‘Lezerscollectief’. Zie bijlage 2

¹⁰ Uit de brochure van ‘De Rode Antraciet’ Zie bijlage 3

¹¹ Het project ‘Lekker lezen’ vond op het moment van schrijven plaats in Dendermonde, Turnhout en Antwerpen.

een jaar. Het concept van deze groep is vrij uniek. Er nemen gemiddeld vijf gedetineerden en vijf tot zes 'externen' deel aan de leesgroep. Deze 'externen' kunnen zich aanmelden in de boekwinkel van de organisatrice. Deze manier van werving werkt dusdanig goed, dat er momenteel een wachtlijst is. De rol van de 'externen' is gelijk aan die van de gedetineerden en precies deze eigenschap wordt door de organisatrice als een positief aspect ervaren: "Ik denk dat het fijne net is, dat de grens vervaagd. Er is eventjes geen onderscheid meer. Iedereen zit ook door elkaar."

De groep in Leuven Centraal functioneert volledig zelfstandig. Er zijn geen lijnen met een instantie als 'De Rode Antraciet'. Op de vraag of de organisatrice 'De Rode Antraciet' kende gaf ze een ontkennend antwoord. Na een korte inleiding in de organisatie gaf ze aan dat de troef van haar leesgroep juist is dat ze buiten het sociaal-culturele spectrum opereert en op een no-nonsense basis functioneert: "We zeggen in Vlaanderen soms: er niet te veel kak aanhangen. Lekker gewoon." De functie van de leesgroep in Leuven Centraal is dus hoofdzakelijk het lezen en bespreken van het boek. De gevangenen worden daardoor even uit hun dagelijkse gevangenisroutine gehaald en meegenomen in het boek.

4.5 'Leesclub doorbreekt gevangenistralies'

In de Leuvense bibliotheek Tweebronnen is een totaal ander concept opgezet dan de tot nu toe besproken leesgroepen. In dit geval is er een vast bestand van honderd boeken opgesteld waaruit zowel gedetineerden als 'externen' boeken kunnen lezen. Dit concept borduurt voort op het feit dat er sowieso boekenverkeer tussen de gevangenis van Leuven Centraal en de bibliotheek Tweebronnen bestaat. Maandelijks worden er op deze manier meer dan achthonderd boeken, Cd's en Dvd's uitgeleend.¹² Het concept is momenteel enigszins doodgebloed, doordat er voornamelijk animo van buitenaf is. Een 'externe' heeft hierdoor bijvoorbeeld met meer dan één gedetineerde gecorrespondeerd.

Omdat deze leesgroep weliswaar gebaseerd is op uitwisseling van meningen en gedachten met betrekking tot een gelezen werk kent deze constructie niet de leesgroep-structuur waartoe dit onderzoek zich beperkt, namelijk het fysiek samenkomen rondom een boek. In de uitgebreidere analyse van de leesgroepen komt deze leesgroep daarom ook niet meer ter sprake. Zij is hier opgenomen om een breder beeld te geven van de diversiteit binnen het leesgroepen-aanbod binnen Belgische gevangenissen.

¹² Zie bijlage 4

5. Vormgeving en functioneren van leesgroepen in Vlaanderen

5.1 Vormgeving van de leesgroepen van ‘De Rode Antraciet’

Zoals al aangegeven in de inleiding is er door een gebrekkige informatiestroom vanuit ‘De Rode Antraciet’ niet over alle aspecten van deze organisatie iets bekend, vandaar dat dit hoofdstuk anders opgezet is dan het hoofdstuk over de leesgroep van de PI Zwaag of de leesgroep in Leuven Centraal. Over de precieze selectieprocedure van de te lezen werken is weinig bekend, maar daar ‘De Rode Antraciet’ volgens het concept van TRO werkt, worden er veelal ‘grote’ werken gelezen met thema’s als het ‘vader-zijn’, ‘relaties’ en ‘rechtvaardigheid’, die vanuit het perspectief van de deelnemers een volledig andere dimensie krijgen. Tijdens de bijeenkomsten wordt er ook een gedicht voorgelezen. Deze gedichten zijn vaak thematisch aan het gelezen werk te koppelen. Er is een samenwerking gestart tussen de openbare bibliotheken en de gevangenissen om de benodigde hoeveelheid boeken te leveren.

5.2 Functioneren van de leesgroepen van ‘De Rode Antraciet’

De boeken worden tijdens de besprekingen voorgelezen. In principe is iedereen vrij om ook te lezen, maar hier wordt niet altijd gebruik van gemaakt. Dit geldt ook voor de bespreking van de boeken. Er is te allen tijde de ruimte voor inbreng vanuit de deelnemers, maar dit is niet verplicht. Interessant is wel, dat het voorgelezen verhaal vaak een volledig verschillende indruk op de gedetineerden achterlaat. Dit komt ook duidelijk naar voren in het rapport over deze manier van lezen in een vrouwengevangenis. Hierin wordt uitvoerig beschreven, dat de ‘boekbelevingen’ zo divers kunnen zijn doordat lezers veelal empathisch lezen, waardoor de belevingen per individu zeer uiteenlopend kunnen zijn.¹³

5.3 Vormgeving van de leesgroep in Leuven Centraal

De leesgroep in Leuven Centraal is nog vrij jong, waardoor de lijst van gelezen werken nog betrekkelijk kort is.¹⁴ De organisatrice werkt in een boekhandel, waardoor de levering van de boeken via die weg verloopt. De deelnemers krijgen een door de organisatrice samengestelde shortlist te zien waaruit op democratische wijze gekozen wordt. Het komt voor dat deelnemers een boek aandragen, maar de ervaring heeft geleerd, dat de besprekingen beter verlopen wanneer een boek besproken wordt dat de organisatrice goed kent. Op basis van reeds door haar gelezen werken wordt derhalve de shortlist samengesteld. De organisatrice

¹³ Zie bijlage 5

¹⁴ *Uitverkoren*, Chaim Potok; *Boetekleed*, Ian McEwan; *Vingervlug*, Sarah Waters; *Platform*, Michel Houellebecq; *De tijgervrouw van Galina*, Téa Obreht; *Het diner*, Herman Koch; *En uit de bergen kwam de echo*, Khaled Hosseini

vindt het wel belangrijk dat de gevangenen kunnen kiezen. Het gaat haar niet zozeer om wat ze kiezen, maar om het bieden van keuzevrijheid. Uit het oogpunt van motivatie van de gevangenen lijkt mij dit een uitstekend uitgangspunt.

De samenstelling van de groep is vrij constant. Op het moment van bevragen waren er vijf gedetineerden en zes externen die deelnamen aan de groep. De rol van deze externen komt later nog aan bod. Een van de gevangenen was tot voor kort gevangenisbibliothecaris. Hij is weliswaar niet meer in functie binnen de gevangenisbibliotheek, maar de organisatrice geeft aan dat hij nog wel 'ronsel't. Ze vindt het voor de cohesie binnen de groep wel belangrijk dat het verloop binnen de groep niet te hoog wordt. De gedetineerden uit de leesgroep zijn allemaal tussen de 35 en 55 jaar oud. Hoewel dit niet gevraagd is heeft de organisatrice sterk de indruk dat de mannen vrij hoogopgeleid zijn. Deze vermoedens onttrekt ze aan het niveau van de besprekingen en de gestelde vragen. De externen binnen de leesgroep zijn een gevarieerder gezelschap. De organisatrice is met 28 jaar de jongste en het oudste lid is 60+. Alle externen zijn hoogopgeleid, dit heeft volgens de organisatrice te maken met twee factoren. De eerste factor is dat externen 'geronseld' worden in een boekhandel die een hoogopgeleid publiek trekt. Daarnaast is Leuven volgens de organisatrice een atypische stad in die zin, dat de stad zelf betrekkelijk klein is (100.000 inwoners) en toch de grootste Belgische universiteit huisvest, waardoor het gemiddelde opleidingsniveau tamelijk hoog ligt.

5.4 Functioneren van de leesgroep in Leuven Centraal

Het is tijdens de besprekingen niet in principe zo dat ieder hoofdstuk afzonderlijk besproken wordt, maar er zijn boeken bij waarbij de indeling zich er uitstekend voor leent om dit juist wel te doen.¹⁵ Het is dus volledig van de indeling van het boek afhankelijk hoe het besproken wordt. De thema's in de boeken zijn vrij divers waardoor de besprekingen zeer uiteenlopend kunnen zijn. Er wordt er niet specifiek op thema behandeld, maar er zijn boeken waar de thema's voor de hand liggen, die worden dan uiteraard uitvoerig belicht. Zo is onder ander *Boetekleed* besproken waarin schuld en boetedoening centraal staan. Dan is er uiteraard extra aandacht voor de belevingswereld van de gedetineerden.

Er is altijd extra informatie voorhanden in de vorm van achtergrondinformatie (structuur van het werk, auteur, tijdgeest). Hier is ook behoefte aan vanuit de gedetineerden. Verder worden er af en toe krantenartikelen over het boek of de auteur meegenomen en staan andere werken voorafgaand aan de bespreking kort ter discussie.

¹⁵ Het boek *Platform* van Michel Houellebecq leende zich juist wel voor een gefragmenteerde benadering

Er worden door de groepsleider (de organisatrice) vaak inleidende vragen gesteld, waardoor er vanzelf een open gesprek op gang komt. De rol van de groepsleider is om het gesprek te volgen en door te vragen wanneer dat nodig wordt geacht. Er wordt ook interactie tussen de gevangenen gestimuleerd door te vragen naar wat iemand vindt van een zojuist ingebrachte mening. De ervaring heeft inmiddels geleerd dat er meer input uit de groep externen komt. Dit heeft voor een deel te maken met het feit dat zij zich vaak uitgebreider (kunnen) voorbereiden. Wel wordt er regelmatig gevraagd of externen extra materiaal op kunnen zoeken wat dan wederom met de gedetineerden gedeeld wordt. De voorbereiding op een avond is vrij marginaal. Er wordt de deelnemers verzocht het te bespreken boek te lezen en dit gebeurt ook, maar daar blijft het bij.

6. Vormgeving en functioneren van leesgroepen in Nederland

6.1 Vormgeving van de leesgroep in de PI Zwaag

De selectie van de boeken in de PI Zwaag gebeurt op initiatief van de bibliothecaresse. Zij put uit het aanbod van de uitgeverij *Eenvoudig communiceren*. Op dit moment staat er per periode (deze duren ongeveer een half jaar) een vijftiental titels op de plank waaruit gekozen wordt.¹⁶ Deze keuze is afhankelijk van de behoeftes van de deelnemers. In principe bepaalt de bibliothecaresse wat er gelezen wordt, maar er is te allen tijde de ruimte voor inbreng van de deelnemers. Dit is echter wel gebonden aan materiële beperkingen. Op het moment van schrijven liggen er plannen klaar om alle bibliotheken binnen Nederlandse gevangenissen te sluiten. Dit omdat bibliotheken en bijbehorende bibliothecarissen een grote kostenpost voor het gevangeniswezen zijn. Het aanbod van de te lezen boeken wordt derhalve zelden ververs of aangevuld, omdat er geen geld voor deze boeken beschikbaar gesteld wordt. Qua thematiek zijn de meest gelezen boeken binnen de leesgroep: misdaadromans, thrillers, klassiekers en reisverhalen.

De samenstelling van de leesgroep te Zwaag is zeer divers. De gevangenispopulatie is de laatste jaren verschoven van voornamelijk gedetineerden met de Marokkaanse en Antilliaanse nationaliteit naar gedetineerden uit Oost-Europa. De diversiteit binnen deelnemers aan de leesgroep gaat over het algemeen gelijk op met de gevangenispopulatie. Qua leeftijd van de deelnemers is er over het algemeen een vrij duidelijke tweedeling te herkennen. De Nederlandse deelnemers zijn vaak ouder dan de niet-autochtone deelnemers. In principe krijgen de gedetineerden bij hun intake informatie over de activiteiten die aangeboden worden binnen de PI. Hierbij hoort ook het noemen van het bestaan van en de mogelijkheid tot deelname aan de leesgroep. Voorheen was er een kabelkrant aanwezig waarop de bibliothecaresse een oproep of herinnering kon plaatsen, maar deze kabelkrant is helaas al geruime tijd buiten gebruik. Een derde manier waarop de gedetineerden met het bestaan van de leesgroep in contact kunnen komen is een doorverwijzing door de interne onderwijzer.

6.2 Functioneren van de leesgroep in de PI Zwaag

De grootte van de leesgroep in Zwaag varieert per samenkomst. In principe is er plaats voor zes deelnemers, maar omdat de PI Zwaag een huis van bewaring is en geen gevangenis varieert de deelnemersaantal door het minder gestructureerde karakter van een huis van

¹⁶ Voor de titellijst zie bijlage 6

bewaring. Mogelijke redenen voor afwezigheid zijn: aanwezigheid in de rechtbank of afspraken met de gemeente. Deelnemers staat zowel deelname als absentie vrij. Het gebeurt regelmatig dat een deelnemer die dag slecht nieuws heeft gehad en geen behoefte heeft aan deelname aan de leesgroep. Het deelnemen aan de leesgroep is onderdeel van de dagbesteding binnen de gevangenis. Dit betekent dat de leesgroep moet concurreren met andere vormen van dagbesteding. De samenkomst vindt wekelijks plaats, afwisselend 's morgens en 's middags.

De leesgroep wordt afwisselend geleid door werknemers van de PI Zwaag (bibliothecarissen) en vrijwilligers uit de omgeving. De vrijwilligers krijgen hiervoor echter geen vergoeding van welke aard dan ook, dus de visvijver wat betreft vrijwilligers is alleen al in geografisch opzicht zeer beperkt.

Hoewel de leesgroep officieel haar focus legt op het ontwikkelen van laaggeletterden met betrekking tot taalvaardigheid, is het beoogde doel van de leesgroep voornamelijk het 'in contact komen met het verhaal'. De samenkomsten zijn bedoeld om de lezers te stimuleren zich in te leven in het verhaal, zodat ze de beslommeringen van de dag even achter zich kunnen laten.

Het lezen van het boek op zich is al een uitdaging op zich voor de meeste deelnemers. In het specifieke geval van de samenkomst die ik geobserveerd heb waren er twee deelnemers aanwezig. Tijdens de vorige samenkomst is er een begin gemaakt met het lezen van *Hittegolf* van René Appel.¹⁷ Er werd begonnen met een recapitulatie van de vorige keer. De auteur van het boek werd besproken. Hierbij kwamen zowel biografische data aan bod, als ook informatie over de manier van schrijven. Waarom schreef de auteur zijn boeken en wat kunnen we daarvan leren? Vervolgens wordt er begonnen met lezen. De leider van de samenkomst begint. Er wordt langzaam gelezen, zodat de deelnemers het goed kunnen volgen. Een deelnemer volgt met zijn vinger alle gelezen woorden. Af en toe wordt er halt gehouden en wordt er aan de deelnemers gevraagd of ze nog begrijpen waar het over gaat en of ze misschien nog moeilijke woorden tegen zijn gekomen. Dit gebeurt zowel door middel van open vragen (Zijn jullie nog moeilijke woorden tegen gekomen?) als ook meer gesloten en gerichte vragen: (Kun je me uitleggen wat recensent betekent?). Op eigen initiatief lezen de deelnemers ook delen van het verhaal. Tijdens het lezen wordt er de ruimte geboden voor persoonlijke aandacht. Een van de lezers kan zich niet meer herinneren waar het op de vorige bladzijde over ging en begint te vertellen hoe dat komt. Hierbij vertelt de deelnemer uitvoerig een deel van zijn medische geschiedenis, waarvoor hij ruimschoots de ruimte krijgt.

¹⁷ Appel, René (2006). *Hittegolf*. Amsterdam: Uitgeverij Eenvoudig Communiceren.

Zoals gezegd is de rol van de deelnemers in principe een tamelijk passieve. Ze hoeven niets voor te bereiden, want er wordt ter plekke gelezen. Dit betekent echter niet dat ze geen rol in het geheel vervullen. Waar mogelijk zijn ze vrij om actief aan de samenkomst deel te nemen door te lezen, door hun verhaal te vertellen en door in te gaan op de door de groepsleider gestelde vragen. De deelnemers stellen in principe noch aan de groepsleiders noch aan elkaar vragen. Als er al vragen worden gesteld dan zijn dit met name begripsvragen met betrekking tot het verhaal.

Zoals gezegd hoeven de deelnemers niets voor te bereiden voor de bijeenkomsten, maar aan het eind van de samenkomsten werd besproken wat de afloop van het verhaal zou kunnen zijn, daar het een open einde betrof. De deelnemers werd gevraagd hierover na te denken zodat daar tijdens de volgende bijeenkomst op terug gekomen kon worden.

7. Conclusies en aanbevelingen

7.1 Algemene conclusies

De verschillende initiatieven hebben qua opzet in een behoorlijk aantal overeenkomsten. Het bevorderen van de leesbehoefte van gedetineerden en het kennismaken met, al dan niet ‘grote’, literatuur wordt door alle besproken initiatieven als zeer belangrijk ervaren. De initiatieven die ik heb geobserveerd of met wiens organisator ik in contact heb gestaan worden allemaal geleid door zeer bevlogen mensen met een groot hart voor zowel literatuur als voor de deelnemers en hun achtergronden. Deze bevlogen deelnemers zijn weliswaar onmisbaar voor het functioneren van gevangenisleesgroepen, en eigenlijk leesgroepen überhaupt, maar daarin schuilt ook gelijk een gebrek.

Het opzetten van leesgroepen gebeurt hierdoor incidenteel. Er is in de Nederlandse gevangenissen nauwelijks budget voor de gevangenisbibliotheken. Dit houdt in dat er geen extra geld ter beschikking wordt gesteld voor onder andere leesgroepen. Mocht een gevangenisbibliothecaris een leesgroep op willen starten dan moet dit navenant kostenneutraal en moet er geput worden uit een vrijwilligersbestand, dat bijvoorbeeld in het geval van de PI Zwaag niet toereikend is.

In 2003 heeft de Raad der Nederlandse letteren een rapport gepubliceerd, waarin gepleit wordt voor een gezamenlijk letterenbeleid voor Nederland en Vlaanderen. Dit beleidsmatige stuk bevat geen concrete aanbevelingen met betrekking tot het letterenbeleid in gevangenissen, maar er wordt algemeen geconcludeerd, “dat de volgende beleidsterreinen voorrang verdienen: leesbevordering, de bevordering van de literatuur buiten het taalgebied en het ontwikkelen van digitale en andere informatievoorzieningen over de Nederlandstalige letteren.”¹⁸ Het ligt buiten de kaders van dit onderzoek om uit te zoeken in hoeverre dit letterenbeleid is toegepast, maar in het verlengde van dit beleid kunnen we wel stellen dat er in ieder geval op het gebied van leesgroepen binnen gevangenissen nog weinig tot geen samenwerking tot stand is gekomen. In België wordt het geïnstitutionaliseerde initiatief van ‘De Rode Antraciet’ gesteund door de overheid. Deze steun is voortgekomen uit het zogenaamde ‘Participatiedecreet’.¹⁹ Het nut van dit decreet is om vast te leggen in welke behoeftes vanuit de gevangenis de staat een structurele bijdrage wil leveren. Het nut van deze

¹⁸ <http://taalunie.org/organisatie/raad-der-nederlandse-letteren/verslagen/advies-inzake-nederlands-vlaams-letterenbeleid>

¹⁹ Dit decreet van 18 januari 2008 is bedoeld om de socio-culturele en sportieve participatie van gedetineerden te realiseren en te bevorderen.

bijdragen van staatswegen is beschreven in *Hulp- en dienstverlening gevangenis Antwerpen: Een onderzoek naar de behoeften van gedetineerden*.²⁰

De verschillende besproken initiatieven zijn niet allemaal even georganiseerd en gestructureerd als 'De Rode Antraciet' en dat lijkt ook niet per se nodig te zijn. De besproken initiatieven functioneren goed en zijn in staat om de gedetineerden direct met de samenleving in contact te brengen. Door deze vrijheid te bieden blijft er de ruimte om breed gedragen initiatieven ook zonder instanties en stichtingen op te bouwen. Het grote voordeel van 'De Rode Antraciet' is echter, dat zijn grootschaligheid ervoor zorgt dat er meer gevangenen bereikt kunnen worden. Ze bieden een structureel concept aan dat niet afhankelijk is van die ene gedreven bibliothecaris of die ene enthousiaste boekhandelaar.

7.2 Algemene aanbevelingen

Voor het aanbod met betrekking tot leesgroepen in Nederlandse gevangenissen lijkt het voor de hand te liggen om ons te richten op de Belgische initiatieven. Dit voornamelijk, omdat daar veel samenwerking is tussen bibliotheken en gevangenissen. Een groot probleem binnen Nederlandse gevangenissen is een gebrek aan budget voor bijvoorbeeld de aanschaf van boeken. Zeker in het geval van leesgroepen is een samenwerking met de plaatselijke bibliotheek een enorme uitkomst. Het verstrekken van boeken kan derhalve op een meer kostenneutraal niveau gefaciliteerd worden. Daarnaast zou er, dit blijkt wel uit de initiatieven besproken in hoofdstuk 4.4 en 4.5, meer samengewerkt kunnen worden met boekhandels en bibliotheken om de gedetineerden met 'externen' in aanraking te doen komen. Een klantenbestand en klantenkring bestaan al, dus waarom zou daar geen gebruik gemaakt van worden. Dit 'aanboren van bestanden' zou ook van toepassing moeten zijn met betrekking tot vrijwilligersorganisaties. Voor zover onderzocht kon worden, wordt daar momenteel nauwelijks tot geen gebruik van gemaakt, terwijl hier, zeker met zicht op de krappe budgetten van gevangenissen, een gedeeltelijke oplossing voor het gebrek aan 'hulptroepen' ligt.

Om leesgroep-initiatieven in Nederland structureel aan te kunnen blijven bieden zijn beleidsmatige hervormingen nodig. Pas op het moment dat er beleidsmatige aanpassingen in het aanbod van leesgroepen gedaan kunnen worden, kunnen er structurele maatregelen genomen worden. Het rapport van de Raad der Nederlandse Letteren zou in dit geval een aanknopingspunt kunnen zijn voor het ontwikkelen van een daadkrachtig beleid met betrekking tot het lezen in gevangenissen.

²⁰ Brosens et al. 2013, 128-140

7.3 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

De informatie met betrekking tot 'De Rode Antraciet' is in dit paper door een gebrekkige informatiestroom tamelijk onderbelicht gebleven. Een uitvoerig onderzoek met betrekking tot het reilen en zeilen van deze organisatie is noodzakelijk om een inschatting van eventuele implementatie binnen het Nederlandse gevangeniswezen te kunnen maken. Daarnaast ligt een beleidsmatige studie met betrekking tot de leescultuur in Nederlandse gevangenissen voor de hand. Deze studie zou eventueel een comparatief karakter kunnen krijgen door het Nederlandse en het Vlaamse gevangenisbeleid met betrekking tot culturele ontwikkeling, dit uiteraard toegespitst op de literaire ontwikkeling, te vergelijken. Aan de hand van deze vergelijking kan een constructieve lange-termijn-visie opgesteld worden.

8. Literatuur

Brochures en Rapporten

- Robinson, J. en J. Billington (2013). *An evaluation of a Pilot Study of a Literature-Based Intervention with Women in Prison*. Liverpool: Centre for Research into Reading, Information and Linguistic Systems.
- Brosens, D., De Donder, L. en Verté, D. (2013) *Hulp- en Dienstverlening Gevangenis Antwerpen: Een onderzoek naar de behoeften van gedetineerden*. Antwerpen: Digitale Drukkerij BZ.

Krantenartikelen

- ‘Dostojevski voor dummies. Leesgoeroe Jane Davis krijgt iedereen aan het lezen.’ Op: <http://www.klasse.be/leraren/32281/dostojevski-voor-dummies/#>, 25 februari 2013.
- ‘Leesclub doorbreekt gevangenstralia’s’. In: *de Standaard*, 11 mei 2007.
- ‘Leuk boek hoor. Met veel tips!; Gedetineerd in Nederland: hoe lees je dan een boek over een andere gevangene?’ In: *NRC Next* 15 maart 2011.

Websites

- URL: <http://www.thereader.org.uk/>. Datum eerste raadpleging: 30 september 2014.
- URL: <http://taalunie.org/organisatie/raad-der-nederlandse-letteren/verslagen/advies-inzake-nederlands-vlaams-letterenbeleid>. Datum eerste raadpleging: 25 oktober 2014.
- URL: <http://www.lezerscollectief.be/>. Datum eerste raadpleging: 4 oktober 2014.
- URL: <http://www.derodeantraciet.be/>. Datum eerste raadpleging: 2 oktober 2014.

Colofon

Titel:	Lezen in de gevangenis – een inventariserend onderzoek
Auteur:	Wiebe Doorn
Een uitgave van:	Wetenschapswinkel Taal, Cultuur en Communicatie Rijksuniversiteit Groningen
Begeleiding:	dr. S. van Voorst , dr. P. Broomans, dr. J.M.L. den Toonder
Met dank aan:	Vertegenwoordigers van de initiatieven Leuven Centraal, Leuvense bibliotheek Tweebronnen, Het lezerscollectief, De Rode Antraciet en de leesgroep in de PI van Zwaag
Verkoopprijs:	5,00 €
Uitgave:	Groningen, april 2015
Contact:	Wetenschapswinkel Taal, Cultuur en Communicatie Postbus 716 9700 AS Groningen 050-3635271 tawi@rug.nl www.rug.nl/wewi